

Günay ORUCZADƏ
AMEA Folklor İnstitutu
Mərasim folkloru şöbəsinin elmi işçisi
email: goruczade@gmail.com

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRK FOLKLORUNDA XALQ OYUNLARI: TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAF TARİXİ

Açar sözlər: Türkiyə, Azərbaycan, xalq oyunları, mənşə, formalaşma, Y.Heyzinqa, E. Taylor, A. Caferoğlu, Ş. Elçin, R. Sevengil.

SUMMARY FOLK GAMES IN TURKISH AND AZERBAIJANI FOLKLORE: FORMATION AND HISTORY

Both Turkey and Azerbaijan have rich and unique folklore. Folk games are one of the ancient genres of Turkish and Azerbaijani oral folk literature. Folk games are one of the most popular and interesting folklore genres in both countries. The origin, roots and history in these parts of the spread of folk dances go back centuries. Folk games are also based on traditions, national characteristics and ethnography of people from different periods. Although primitive people did not yet know how to speak, they tried to understand each other through various facial expressions and gestures. Primitive people had the opportunity to approach prey, imitating it, hiding behind various animal skins. This was a ritual feature of the same periods. The purpose of folk dances, as a rule, is not associated with any productive, pragmatic activity and is not determined by the results of game actions. Therefore, the important role of folk dances in the history of national culture, in the system of moral values is especially important.

The national folk games went through a period of formation on the territory of present-day Turkey and Azerbaijan, in connection with the entire historical development of various ancient tribes, including the Turkic-Caspian and Huns. Today, traces of early folk games are found on many ancient rock paintings found in Konya, Mersin, Adana, Kayseri, Aksaray, Nigde, Antalya, Isparta, Afyonkarahisar, Eskisehir, Gobustan, Gamigay and other regions of Turkey and Azerbaijan. Popular games in the territory of today's Azerbaijan originated when various ancient Turkic tribes, Khazars and Huns settled. The first and most complete information about folk games is contained in the "Divanyul Lügatit-Turk" of Kashgarly Mahmud. The folk games are named after the German Volkspiel; in English folk games; in French jeux folkloriques; In Russian, iqri narodnye, in Turkish - halk oyunları. The purpose of folk gaming is usually not associated with any kind of productive, pragmatic activity and is not limited to the results of the dance movements. Therefore, in the history of national culture, the role of folk dances in the system of moral values is especially important. The article emphasizes the important role of folk dances, which are of particular importance in the national cultural history of Turkey and Azerbaijan, at the stages of the development of civilization. It is argued that as primitive peoples formed, their games changed from simple to complex. At the same time, the views of Russian, Turkish and European researchers and scientists on folk games and their origins are widely discussed. The study also drew attention to the role of such folk dances both in Turkey and Azerbaijan in the national and moral values of the people.

Key words: Turkey, Azerbaijan, folk games, origin, education, Y. Kheizinga, E. Taylor, A. Jaferoglu, Sh. Elchin, R.A. Sevengil.

РЕЗЮМЕ НАРОДНЫЕ ИГРЫ В ТУРЕЦКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ФOLKLORE: ИХ СТАНОВЛЕНИЕ И ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ

И в Турции, и в Азербайджане есть богатый и уникальный фольклор. Народные игры - один из древних жанров турецкой и азербайджанской устной народной литературы. Народные игры - один из самых популярных и интересных фольклорных жанров в обеих странах. Происхождение, корни и история в этих краях распространения народных танцев уходят в глубь веков. Народные игры также основаны на традициях, национальных особенностях и этнографии людей разных периодов.

Хотя первобытные люди еще не умели говорить, они пытались понять друг друга с помощью различных выражений лица и жестов. Первобытные люди имели возможность приближаться к добыче, подражая ей, прикрываясь различными шкурами животных. Это была ритуальная особенность тех же периодов. Назначение народных танцев, как правило, не связано с какой-либо продуктивной, прагматической деятельностью и не определяется результатами игровых действий. Поэтому важная роль народных танцев в истории национальной культуры, в системе нравственных ценностей особенно важна. Национальные народные игры прошли период становления на территории нынешних Турции и Азербайджана, в связи со всем историческим развитием различных древних племен, в том числе тюрко-каспийских и гуннов. Сегодня следы ранних народных танцев есть на многих древних наскальных рисунках, найденных в Конье, Мерсине, Адане, Кайсери, Аксарая, Нигде, Анталии, Испарте, Афьонкарахисаре, Эскишехире, Гобустане, Гамигая и других регионах Турции и Азербайджана. Народные игры на территории сегодняшнего Азербайджана зародились, когда поселились различные древние тюркские племена, хазары и гунны. Первая и наиболее полная информация о народных танцах содержится в «Диванюл лügатит-тюрк» Кашгарлы Махмуда.

Народные игры называются по-немецки фольксшпильей; по-английски folk games; по-французски jeux folkloriques; по-русски народные игры, по-турецки - halk oyunları. Цель народных танцев обычно не связана с какой-либо продуктивной, прагматической деятельностью и не ограничивается результатами танцевальных движений. Поэтому в истории национальной культуры особо важна роль народных танцев в системе нравственных ценностей. В статье подчеркивается важная роль народных танцев, имеющих особое значение в национальной культурной истории Турции и Азербайджана, на этапах развития цивилизации. Утверждается, что по мере формирования первобытных народов их игры менялись от простых к сложным. В то же время широко обсуждаются взгляды российских, турецких и европейских исследователей и ученых на народные игры, их происхождение. В исследовании также обращено внимание на роль подобных народных танцев как в Турции, так и в Азербайджане в национальных и нравственных ценностях народа.

Ключевые слова: Турция, Азербайджан, народные игры, происхождение, образование, Ю. Хейзинга, Э. Тейлор, А. Джафероглу, Ш. Эльчин, Р.А. Севенгил.

Məsələnin qoyuluşu: Azərbaycan folklorunda xalq oyunlarına qədim zamanlardan xüsusi maraq olmuş və bu sahədə bir çox araşdırmalar aparılmışdır. Qədim zamanlardan günümüzdə qədər xalq oyunları bir sıra aspektdən araşdırılıb və bu sahədə tədqiqat işləri hələ də aparılmaqdadır. Eyni zamanda dili, dini eyni olan qardaş Türkiyədə də xalq oyunları istər uşaq, istər böyüklər tərəfindən geniş maraqla qarşılır və böyük kütlə tərəfindən günümüzdə də oynanılmaqdadır. Buna

görə də Azərbaycan və Türk folklorunun qədim janrlarından olan xalq oyunları diqqətlə araşdırılmalıdır.

İşin məqsədi: Azərbaycan və Türkiyə folklorunda xalq oyunlarının yaranma tarixini araşdırmaq, bu janrın təşəkkül prosesini, onların bənzərliklərini diqqətlə çatdırmaq və geniş aspektdə təhlil etmək.

Türkiyənin, eləcə də Azərbaycanın zəngin və özünəməxsus folkloru var. Hər iki ölkədə zəngin və maraqlı folklor janrlarından biri də xalq oyunlarıdır. Xalq oyunlarının tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Xalq oyun və tamaşaları müxtəlif dövrlərdə yaşayan xalqın adət-ənənələrini və milli-mənəvi dəyərlərini özündə yaşadıb. Qədim insanlar hələ danışa bilməyəndə müxtəlif mimika və jestlərlə bir-birini başa düşməyə çalışırdılar. İbtidai insanlar ov mərasimlərində müxtəlif heyvan dəriləri geyinərək onları təqlid edərək ovlarına yaxınlaşmaq bacarığına malik idilər. Bu işə o dövr üçün ritual xüsusiyyətə malik idi.

“Oyun” sözünün mənası türkcə və Azərbaycan türkcəsi lüğətlərində demək olar ki, eyni söz və ifadələrlə izah olunur. Türk Dil Qurumunun nəşr etdiyi “Türkcə lüğət”də “oyun” sözü ilə bağlı aşağıdakı məlumatlar verilmişdir:

1. Vaxt keçirməyə yarayan, belli kuralları olan eglence: Tennis, dama, çelik çomak, bale oyundur.
2. Kumar
3. Şaşkınlıq doğuran hüner ...
4. Tiyatro veya sinemada sanatçının rolünü açıklama biçimi.
5. Müzik ifasında yapılan hareketlerin tümü ...
6. Seslendirilmek veya sahnede oynan için hazırlanmış eser, temsil, piyes.
7. Beden ve zihinsel yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliye dayanan her türlü yarışma.
8. Güreşte rakibini yenmek için yapılan türlü biçimlerde şaşırtıcı hareket.
9. Tenisde taraflardan birinin belirli sayı kazanmasıyla elde edilen sonuç.
10. Hile, düzen, entrika ... [1, 542].

"Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti" ndə "oyun" sözü belə mənalandırılır:

1. Əylənmək və vaxt keçirmək üçün bir neçə adam (əsasən, uşaq) arasında icra olunan müxtəlif növlü əyləncə, məşğələ.
2. Müəyyən qayda, üsul və şərtlərlə icra edilən idman məşğələsi, idman növü... Şahmat oyunu. Basketbol oyunu.
3. Rəqs. Oyun havası. Vağzalı oyunu...
4. Hoqqa, kələk, fənd, fırlıdaq, hiylə...
5. Müəyyən rol oynama, ifa eləmə... [2, 526].

Göründüyü kimi, “oyun” sözünün Türkiyə türkcəsindəki ifadə etdiyi mənalarla Azərbaycan dilindəki ifadə etdiyi mənalar, demək olar ki, eynidir. Deməli, bir zamanlar əyləncə məqsədi ilə edilən oyunlar zaman keçdikcə ictimai həyatda və məişətdə geniş yayılmış, gənclər, yeniyetmələr və uşaqların dərin rəğbətini qazanmışdır.

Xalq oyunları Almanca “volks-spiel”; İngiliscə “folk plays”, “folk games”; Fransızca “jeux folkloriques”; Rusça “iqrı narodnie”, Türkiyə türkcəsində “halk oyunları” adlanır. Xalq oyunları, adətən, heç bir məhsuldar, pragmatik fəaliyyətlə bağlı olmur və oyun hərəkətlərinin nəticələri ilə məhsuldar, pragmatik fəaliyyətlə mədəniyyət tarixində xalq oyunlarının mənəvi dəyərlər sistemində mühüm rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Türk və Azərbaycan milli oyunları cəmiyyətin çox fərqli inkişaf mərhələlərini, ilk yaşayış şəraitini, əcdadlarımızın inanclarını, mərasimlərini əks etdirir. Xalq oyunları qədim insanların gündəlik həyatı və əyləncə dünyasını əks etdirmək baxımından daim maraq kəsb etmişdir. Tarixin bütün mərhələlərində türk və Azərbaycan xalq oyunları müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında inkişaf etmişdir. Mənbələrdəki məlumatlar göstərir ki, qədim dövrlərdə Türkiyə və Azərbaycan torpaqlarında insanlar nizə və ox atmaq, qılınc oynatmaq, güləş, at sürmək və s. ilə məşğul olmuşlar. Xalq oyunları müxtəlif qədim türk tayfalarının, xəzərlərin və hunların indiki Azərbaycan ərazisində məskunlaşma dövründən başlamışdır.

Milli xalq oyunları müxtəlif qədim tayfaların, o cümlədən türk-xəzər və hunların bütün tarixi inkişafı ilə əlaqədar Azərbaycanda və Türkiyədə formalaşma dövrünü keçmişdir. Azərbaycan ərazisində xalq oyunları müxtəlif qədim türk tayfalarının, xəzərlərin və hunların məskunlaşdığı vaxtlardan başlayıb.

Türk və Azərbaycan milli oyunları çox fərqli inkişaf mərhələlərini, ilk yaşayış şəraitini, əcdadlarımızın həyat tərzini, inanclarını və mərasimlərini əks etdirir. Xalq oyunları gündəlik həyatı və əyləncə dünyasını əks etdirmək baxımından qədim zamanlardan bəri xüsusi önəm daşmışdır. Tarixin bütün mərhələlərində türk və Azərbaycan xalq oyunları müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında inkişaf etmişdir. Mənbələrdəki məlumatlar göstərir ki, qədim dövrlərdə Türkiyə və Azərbaycan torpaqlarında insanlar nizə və ox atmaq, qılınc oynatmaq, güləş, at sürmək və s. ilə məşğul olmuşlar. Xalq oyunları müxtəlif qədim türk tayfalarının, xəzərlərin və hunların indiki Azərbaycan ərazisində məskunlaşma dövründən başlamışdır.

Azərbaycan xalq oyunları barədə məlumatlar bizə, bir sıra əski mənbələrdə gəlib çatmışdır. Xalq oyunları haqqında ilk və ən dolğun məlumat Mahmud Kaşğarının “Divanul-lüğətit-türk” əsərində öz əksini tapmışdır. “Divanul-lüğətit-türk”də oyunlar barədə müəyyən məlumatlarla yanaşı, xalq arasında yayılmış “Təpik”, “Ötüş”, “Buynuz-buynuz”, “Çərpələng”, “Munquz-munquz”, “Qaraqunu”, “Əbə-əbə”, “Köç” və s. oyunlar barədə və onların özünəməxsus xüsusiyyətləri haqqında ilk məlumatlar verilmişdir [3, 243; 4, 386].

Qədim yazılı abidələrdən olan “Avesta”ya görə cəngavərlik, igidlik, pəhləvanlıq, yeniyetmələrin atçapma, güləş, oxatma yarışlarında iştirakının tarixi ən qədim dövrlərə gedib çıxır. İlk dəfə Zərdüştinə iman gətirənə “Küştasp” və ya “Avesta”da yazıldığı kimi “Veystasp” - sürətlə gedən ata və oyunun sahibinə deyilirdi. Hətta Zərdüştin əsl adı “Hənnə” idi ki, bu da “qoca dəvə saxlayan” mənasını verirdi. “Avesta”da qoçaqlıq, güclü olmaq haqqında geniş bəhs edilir. Zərdüş-

tilər bellərinə müqəddəs belbağı bağlayır və ona “koşti” deyirdilər. “Koşti” sonralar “güləş” mənasını daşımışdır. Belbağı at quyruğu tükündən toxunmuş 72 sap ilə məkədən ibarət idi. 7-15 yaş arasında olan hər bir zərdüsti 72 sap ilməyi olan belbağını kətan parçadan olan ağ, nazik köynəyinin üstündən belinə bağlayır və onu gündə bir neçə dəfə açır, yenidən bellərinə bağlayırdılar. Zorxanada güləş vaxtı manqalda “üzərlik yandırma” mərasimi zərdüstilərdən qalma adət-ənənədir [5, 145].

Oyunlar ibtidai insanların formalaşmasında əvəzədləməz əməllərdən biri kimi qiymətləndirilir. İbtidai insanlar formalaşdıqca, onların oyunları da sadə formadan mürəkkəb formaya düşmüşdür. Azərbaycan xalq oyunları yarandığı dövrdən xalqın adət-ənənələrini özündə əks etdirmişdir. Qaynaqlardakı məlumatlar göstərir ki, qədim zamanlarda Azərbaycanın ərazisində nizə və ox atmaqla, qılnc oynatmaqla, güləşmə, atçapma, qurşaqtutma və s. ilə məşğul olmuşlar. Buna görə də ilk oyunlar xaoslu hərəkətlər sistemində formalaşmış, sonradan onların müəyyən formaları ibtidai məzmun əhatə etməklə mağara divarlarında, qayaüstü rəsmlər və daş kitabələrdə qorunub saxlanaraq müasir dövrümüzdə gəlib çatmışdır.

Milli xalq oyunları bugünkü Azərbaycan ərazisində müxtəlif qədim tayfaların, o cümlədən türklərin-xəzərlərin, hunların məskunlaşma dövründən başlayıb sonrakı bütün tarixi inkişafı ilə əlaqədar formalaşma mərhələsi keçmişdir. Bu gün də Türkiyənin Konya, Mersin, Adana, Kayseri, Aksaray, Niğde, Antalya, İsparta, Afyonkarahisar, Eskişehir kimi yerlərində, Azərbaycanın Qobustan, Gəmiqaya və s. yerlərində tapılan bir sıra qədim qayaüstü rəsmlərdə ilkin xalq oyunlarının müəyyən izləri vardır [6; 7].

Qədim tarixə malik oyun və tamaşalar insanların dünyagörüşlərini, həyatının müxtəlif tərəflərini, mədəniyyətini təşkil edən müxtəlif mərasimləri, adət-ənənə və inancları əks etdirən folklor nümunələridir. Xalq oyunları və tamaşaları qədim zamanlardan insanların gündəlik həyatını, əyləncə dünyasını əks etdirməsi ilə diqqət çəkir.

Xalq oyunlarının yaranması və inkişafının ilk mərhələsi oyun sistemində sinkretik olmuşdur, yəni o, insanlar arasında ilk ünsiyyət və informasiya rolunu oynamışdır. Bu baxımdan daş kitabələrin mütaliəsi bu gün mədəni-mənəvi dəyərlərin etnoloji aspektlərini öyrənməyə imkan verir. Bu gün bir çox abidələrdən ibtidai insanın həyatı və məişəti haqqında qismən məlumat əldə etmək üçün istifadə olunur. Həmin abidələr və qayalar qiymətli sərvət hesab edilir.

Xalq oyunları, bütövlükdə xalqın oyun-tamaşa mədəniyyətinə dair məlumatlara bir sıra qədim mənbələrdə də rast gəlmək mümkündür. Belə ki, IX-X əsrlərdə yaşamış Yaxın Şərq alimlərindən Kəsrəvi, Səalabi və Əl-Biruninin, XII əsrdə isə dahi Azər-baycan şairi Nizami Gəncəvinin əsərlərində də xalqımızın islamiyyətdən əvvəlki mərasim şənlikləri, oyunları, eləcə də onların mənşəyi və məzmununu barədə müəyyən məlumatlar vardır. Xalq oyunları haqqında məlumatlara, həmçinin nağıl və dastanlarımızda, eləcə də, Avropa və Asiya səyyahlarının əsərlərində, memuar və gündəliklərində, onların Azərbaycana səfər təəssüratları barədə xatirələrində də rast

gəlmək olar. Orta əsrlərdə bir sıra Azərbaycan, eləcə də Yaxın Şərq rəssamlarının miniatürələrində də bəzi xalq oyunlarının təsvirlərinə təsadüf edilir [8, 10-11].

Azərbaycan xalq oyunları çox erkən yaranma və yayılma tarixinə malikdir. Hələ orta əsrlərdə Azərbaycana gələn səyyahlar: Övliya Çələbi, Cozefa Barbara və başqaları bir çox Azərbaycan xalq oyunlarını - “Hoqqabaz”, “Qurd oyunu” kimi oyunların canlı tamaşaçısı olmuş, bu xalq oyunlarına necə məftunluqla tamaşa etdiklərini yazmışlar. Orta əsrlərə məxsus müxtəlif mənbələr, xüsusilə minatürlər, divar rəsmləri, yazılı mənbələrdə, mənəvi və epik əsərlərdə çovkan, çəpək, kəndirbaz oyunları, qurd oyunu, pəsdəş, sonralar meydan tamaşalarında rast gəldiyimiz digər bir sıra başqa oyunlara təsadüf olunur. Orta əsr mənbələrində bir sıra otüstü və atüstü oyunlar türk xalqlarına məxsus erkən oyun tipləri sonralar müxtəlif səbəblərdən Avropa ölkələrinə gedib çıxmışdır.

Xalq oyunları mərasim kontekstində, müxtəlif ayin və etiqadlarla yanaşı meydana gəlmişdir. Dünyanın ən qədim elmi qaynaqlarında türk dilində işlənən “oyun”, “ayin” sözlərinə rast gəlinir. “Oyun” sözü bu günümüzdə transfer olunduqda “tamaşa”, “ayin” sözü isə “mərasim”, “ritual” anlamına gəlir. Azərbaycan xalqının kulturoloji düşüncəsində xüsusi yeri olan oyun - tamaşa mədəniyyətinin bir çox erkən modelləri ağız ədəbiyyatı ənənələri çərçivəsində yaranıb inkişaf etmişdir.

Yohan Heyzinqa “Homo Ludeks” (“Oynayan insan”) kitabında oyun fenomenini, onun anlayış və funksiyasını təhlil edərək göstərir ki, “oyun mədəniyyətdən qədimdir”. Onun qənaitinə görə oynamaq meyli yalnız insanlara deyil, heyvanlar aləminə də xas olan bir daxili tələbatdır. Əsatirlər, mərasimlər, ayinlər daha sonralar yaranmışdır [9, 60].

Görkəmli ingilis etnoqrafı və kulturoloqu E.Teylor özünün məşhur “İbtidai mədəniyyət” əsərində yazırdı ki, oyunların əksəriyyəti zəruri həyatı işlərin məzhəkəli təzahürü kimi özünü bürüzə verir... Oyun və əyləncələr xalqın düşüncə tərzini, arzu və istəklərini əks etdirməklə, təbiətlə mübarizədə formalaşmış, inkişaf edərək yeni-yeni çalarla zənginləşmiş, zamanın tələbinə uyğun surətdə mütəmadi olaraq yeniləri yaranmışdır [10, 218].

“Oyun” sözü qədim sözlərdən biri olub, türk dillərində çox istifadə edilən bir sözdür. M. Kaşğarlının “Divanül-lügət-türk” əsərində bu sözün kökü Türkiyə türkcəsində və Yakut türkcəsində “oy”- mənasında işlədilir. Əksər tədqiqatçılar, bu sözün heç bir dəyişikliyə uğramadan digər Türk ləhcələrində də mövcud olduğunu qeyd etmişlər. Məsələn türkmən, Azərbaycan, qırğız, noqay və Qaraqalpaq türkcəsində bu söz - “oyun”, qazax türkcəsində - “ayın”, Altay, Şor, və Xakas türkcəsində - “ain”, tatar türkcəsində - “uyun” kimi işlədilir.

Əksər xalqların inkişaf səviyyəsi üçün ənənəvi olan “oyun” estetik düşüncəsi qam-şaman ənənələrindən çox-çox əvvəl mövcud olmuş, əzəli mənəvi əxlaqi dəyər kimi xalqımızın arxaik düşüncəsinin elementlərini özündə əks etdirə bilmişdir. Türk dillərində “oynamaq” mənasını saxlayan “oyun”, “ayin”, “uyun” və s. indi-

nin özündə də sözü gedən anlayış kimi qəbul olunur, mənşə etibarilə “oynamaq” mənasını ifadə edir. Fikrimizcə, ən doğru fikir də elə budur.

Görkəmli türk tədqiqatçısı Ə.Cəfəroğlu yazırdı: “Xalq oyunları, hər şeydən əvvəl, bütün görüş və təsəvvürlərdən qabaq olub insanın real həyat və məişətində yaranmış, zaman keçdikcə müxtəlif təsəvvür və etiqadlarla, mifoloji baxışlarla cillənməmişdir.” [11, 121]. Əhməd Cəfəroğlunun “Anadolu dialektoloji üzərinə malməzə” tədqiqatında Kayseri, Çorum, Konya, İsparta, eləcə də Türkiyə ərazisində xalq oyunlarının yayılması və spesifik xüsusiyyətləri barədə geniş danışılmışdır. Burada xüsusilə diqqətə cəlb edən oyunların mənşə xüsusiyyətləri ilə bağlı Ə.Cəfəroğlunun mülahizələri olmuşdur [12, 149].

Tanınmış türk tədqiqatçısı Şükrü Elçinin türk xalq oyunlarının ritual və oyunlar kimi qruplaşdırıb öyrənməsi, onları əski türk mərasimi düşüncəsi ilə bağlı tellərini tədqiqata cəlb etməsi, [13, 232] Rafiq Ahmed Sevengilin “Əski türklərdə dram sənəti” kitabında oyunların dram sənətinin başlanğıcı kimi götürülməsi bu sahədə görülən böyük işlərdən hesab edilməlidir. R.Sevengilin savaşa oyunlarının türkün tarixi cəngavərlik düşüncəsi ilə bağlı mülahizələri də önəmli olub bu gün Azərbaycan savaşa oyunlarının mənşəyini və köklərini öyrənmək baxımından dəyərli qaynaqlardandır [14, 77].

Oyunun mənşəyi, genezisi haqqında rus tədqiqatçısı Y.A.Pokrovski də qiymətli fikirlər söyləmiş, “oyun” termininin etimoloji izahını da vermişdir. O, göstərmişdir ki, bütün Avropa dillərində “oyun” sözü bir tərəfdən ağır zəhmətə iddia tələb etməyən insan fəaliyyətinin əhatə dairəsinin genişliyini, digər tərəfdən isə “insanlara həzz və sevinc bəxş etməyi bildirir. Tədqiqatçı qeyd edir ki, “oyun vasitəsilə uşaq az-az xarici aləmlə ünsiyyətə girir” [15, 32]. Digər rus tədqiqatçısı Q.V.Plexanov zəngin etnoqrafik materiallara əsaslanaraq, oyunun əmək və incəsənətin mənəvi olması haqqında təsəvvürləri təkzib etmişdir. Onun fikrincə, ibtidai icma cəmiyyətində incəsənət insanın əmək fəaliyyəti və məişəti ilə şərtlənir və əvvəlcədən ictimai xarakter daşıyır [16, 310].

“Oyun” istilahi ilə bağlı maraqlı fikirlərdən biri də rus tədqiqatçısı V.N.Basilova məxsusdur. Müəllif “Orta Asiya şamançılığının iki variantı” adlı yazısında “oyun” sözünün rəqslə bağlı məzmununun əsas olduğunu vurğulayır və belə yazır: “Qaxaxlar, qırğızlar, türkmənlər və özbəklərin də bir qismi şamanın qamlıq etməsini “oyun”- rəqs sözü ilə bağlayırlar. Lakin şamanın ritual (mərasimi) davranışları həmin bu ada uyğun gəlmir. Şamanın elədikləri qətiyyətin oyun deyildir” [17, 72]. Q.R.Snesarev isə Xarəzm özbəklərinin müsəlmanlığa qədər etiqadlarını araşdırarkən tədqiqatında şamanların icra etdikləri ritualları, hərəkətləri “oyun” adlandırmışdır [18, 48].

Beləliklə, xalq oyunlarının yaranma tarixinə, genezisinə, təkamülünə nəzər saldıqda, görürük ki, onlar əvvəlcə müxtəlif inanc və etiqadlarla bağlı sadə forma və məzmun əhatə etməklə meydana gəlmişdir. Sonradan oyunlar cəmiyyətin inkişaf tempinə uyğun olaraq sivilizasiya dəyərlərini özündə ehtiva etməklə etnosların

mədəniyyət tarixinə daxil olmuşdur. Bu isə oyunların ilk ifadə formaları olan rəqslərdə özünə yer almışdır. Oyun dedikdə xüsusi aktyorluq qabiliyyəti və bacarığı tələb olunmayan, hər kəsin iştirak edə biləcəyi xalq oyunları nəzərdə tutulur. Buna görə də oyun anlayışının sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi çox vacib məsələdir. Oyunları- xalq oyunlarını mərasim, ayin, teatr, tamaşa anlayışları ilə eyniləşdirən tədqiqatçılarından fərqli olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, bu anlayışlardan hər birinin özünəməxsus, səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır.

Xalq oyunlarının ritual-kult sferası ilə qarşılıqlı əlaqəsi ibtidai cəmiyyətdə formalaşmışdır. Konkret sosial şəraitdə, ilkin olaraq lokal mühitdə yaranıb inkişaf edən xalq oyunları zaman keçdikcə tipoloji əlamətləri ilə yanaşı, eyni zamanda etnik özünəməxsusluq da qazanır. Bu zaman xalq oyunlarında müxtəlif arxaik semantik və funksional əlaqələr və münasibətlərin izləri qalır. Tarixin müəyyən zaman kəsində, sivil inkişafa qədəm qoymaq mərhələsində, qədim dünyanın müxtəlif görüş, baxış və ənənələri, təbii ki, oyunlara da təsir göstərmişdir. “Oyun” sözünün mənşəyi ilə bağlı Azərbaycanda da müxtəlif fikirlər vardır. Bir sıra tədqiqatçılar onu hərəkətlə bağlı məzmun ifadə etdiyinə görə dramla əlaqələndirir. Məsələn, Ə.Sultanlı oyunu hərəkətlə bağlı olduğuna görə dramla, dramatik növlə əlaqələndirmişdir [19, 24]. Sənətsünas M.Allahverdiyev isə öz tədqiqatlarında belə qənaətə gəlmişdir ki, oyun daha çox rəqs, tamaşa mənalarında işlənir. Tədqiqatçı həmçinin onu da vurğulamışdır ki, “oyun” sözünün etimologiyasında “oynamaq” kökünə də istinad edilməlidir [20, 46].

M.Allahverdiyevə görə, oyun tamaşa, rəqs mənası ifadə edir. Müəllif daha sonra “oy” söz kökü əsasında dildə yaradılan “oyma” sözünə əsaslanır, onun türk xalqları içərisindəki variantlarına istinad edərək onun dilimizdə “oyma”, “eşmə” mənalarını əsas götürür. Uyğur türkcəsindəki “oymaq” mənasını bəzi tədqiqatçılar “oymaq” (dəlmək, dərininə qazmaq) mənaları ilə bağlasalar da burada o, həmin mənaları deyil, yalnız hərəkəti “oymaq” -yəni oynamaq mənasını ifadə edir. “Oyman”- oynamaq etimoloji kökü ilə bağlı yaranan oyunlar türk xalqları içərisində həm də ağıl, hikmət mənaları ifadə edir.

Görkəmli folklorşünas Mirəli Seyidov da oyunu qam-şaman ənənələri ilə bağlayır. Onun elmi qənaətlərinə görə, “oyun” sözü türkdilli xalqların mifoloji, qam-şaman görüşləri, mərasim meydan tamaşaları ilə bağlıdır. Bir çox xalqlar, o cümlədən altaylar, qırğızlar və başqırdlar qam-şamana və onun keçirdiyi ayinə “oyun” demişlər. Qam - şaman əksər türk xalqları üçün ağıllı və zəkali bir şəxs sayılırdı. Çünki o çalmağı, rəqs etməyi, “sehirli” oxumağı bacarırdı. Ona “oyun babası” deyirmişlər. Oyun - tamaşalarda oyun babalarının böyük rolu vardı. Buna görə də əksər xalqlarda şam-qaman ağıl və zəka sahibi kimi qəbul edilirdi. Şam-qamanın hansısa bir alətdə çalmağı, plastik, ecazkar hərəkətlərlə rəqs etməyi, sehirli oxumağı, loğmanlığı, cadugərliyi məharətlə bacarması onu xalqın gözündə hörməti bir el müdriki səviyyəsinə qaldırır, o, möhtərəm bir şəxs kimi qəbul edi-

lirdi. Buna görə də, müxtəlif xarakterli mərasimlərdə Şam-qamanın rolu böyük olurdu [21, 60].

Bu məlumatlardan da göründüyü kimi, Türkiyə və Azərbaycanda xalq oyunlarının mənşəyi, tarixi və formalaşması bir-birinə çox yaxındır. Bu səbəblərdən həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda yayılan xalq oyunları quruluş, mahiyyət və məzmunca çox oxşardır. Azərbaycanda və Türkiyədə oynanılan oyun-tamaşaların, tamaşaların çox oxşar olması Türkiyə və Azərbaycan xalqlarının bir türk milləti kimi birləşdiyinin, eyni düşüncə və dünyagörüşlərinə malik olduğunun göstəricisidir. Genetik kodlarımızdan irəli gələn əsas amillərdən biri də odur ki, bu ərazilərdə ifa olunan xalq oyunları ilə tamaşalar arasında oxşarlıqlar fərqliliklərdən daha çoxdur.

Göründüyü kimi xalq oyunları arxaik təsəvvürlər, əski adət və ənənə elementləri ilə çox zəngindir. Bu oyunların bir qisminə erkən dövr əcdad düşüncəsinin müxtəlif təsəvvür və dünyagörüşləri, ritual və etiqadları özünü qoruyub saxlaya bilmişdir. Dini dünyagörüş və cəmiyyətdə gedən təkamül prosesləri bir-birini sürətlə əvəz etməsinə baxmayaraq, xalq oyunlarında erkən düşüncə mühafizəkarlıqla hiş edilmiş və bu günümüzdə qədər gəlib çıxmışdır. Ənənəvi cəmiyyət həm dünyanı, həm təbiəti, həm də onlar arasındakı yeri xalq tamaşaaları və oyunları vasitəsilə dərk edir. Bu oyunlar və tamaşalar sayəsində ənənəvi cəmiyyətin insanların geniş təsəvvürə malik ola bilirlər. Türkiyə və Azərbaycanın xalq oyunları bu realığı böyük ölçüdə özündə əks etdirir.

İşin elmi nəticəsi: Məqalədə Azərbaycan və Türkiyə folklorunda xalq oyunları- onların yaranma tarixi, formalaşib təşəkkül tapması, genezisi, kökləri haqqında geniş məlumat verilməmiş və bir sıra nəticələrə gəlinmişdir.

İşin elmi yeniliyi: Məqalədə hər iki ölkənin folkloru geniş tədqiq edilmiş, xalq oyunlarının günümüzdə bir sıra spesifik xüsusiyyətləri məqalədə öz əksini tapmışdır.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti: Məqalə Azərbaycan və Türkiyə folklorunda böyük marağa səbəb olan xalq oyunlarını yaxından tanımaq üçün lazım olan məlumatlarla zəngindir. Məqalə xalq oyunlarının öyrənilməsində böyük elmi əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: 2005
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 4 cildə, III c. Bakı: Şərq-Qərb, 2006
3. Kaşqari M. Divani-lüğəti-it türk, I c., Daşkənd: 1961
4. Kaşqari M. Divanul-lüğəti-it-türk, II c., 3-cü nəşr, Ankara, 1991
5. Авеста. / Сост., общ. ред., примеч., справ. разд. И. В. Рака. СПб.: Журнал «Нева» — РХГИ, 1997. — 480 стр.
6. <https://az.wikipedia.org/wiki/Qobustan>
7. <https://www.ntv.com.tr> > sanat;
8. Azərbaycan xalq ədəbiyyatından seçmələr. Qaravəllilər, oyunlar və xalq tamaşaları. /Tərtib edənləri H.İsmayılov, T.Orucov. Bakı: Şərq-Qərb, 2005

9. Хейзинга Й. Человек играющий. (Homo Ludens). Статьи по истории культуры. Составитель, переводчик и автор вступительной статьи Д. В. Сильвестров. Москва: Прогресс традиция, 1997

10. Тайлор Э. Б. Первобытная культура: Исследования развития мифологии, философии, религии, языка, искусства и обычая. . Москва: Политиздат, 1989

11. Caferoğlu A. Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme (oyunlar, tekerlemeler, yarılmalar və oyun istilahları). İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941

12. Caferoğlu A. Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme Ankara I. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994. 216 sayfa.

13. Elçin Ş. Xalq ədəbiyyatı araşdırmaları, II c, Ankara, 1964

14. Sevençil R.A. Eski türklerde dram seneti. Ankara, 1969

15. Покровский Е.А. "Детские игры, преимущественно русские в связи с историей, этнографией, педагогией и гигиеной" Москва: 1987

16. Плеханов Г.В. Сочинения. Изд.2-ое (под ред. О.Рязанова) Т.4. Москва: Госиздат, 1923

17. Басилов В.Н. Два варианта Среднеазиатского шаманства. Советская этнография, № 3. Москва: 1990

18. Снесарев Г.П. Реликты до мусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. Москва, 1969

19. Sultanlı Ə. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixindən. Bakı: Azər nəşr, 1964

20. Allahverdiyev M. Azərbaycan xalq teatrı tarixi. Bakı, Maarif, 1978,

21. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soy kökünü düşünərkən. Bakı, Yazıcı, 1989

